

objelodanio ga je Dimitrije Sergijevski (Glasnik zem. muzeja u Sarajevu n. s. II, 1947, str. 39—40.). Drugi natpis sastoji se iz nadvratnika i septuma crkvice sv. Nikole u splitskom Velom Varošu; objelodanio ga je C. Fisković, s ostalim podacima o toj crkvi (Historijski zbornik II, Zagreb 1949, str. 211—220.).

S. Antoljak »Još nešto o paškoj ispravi« daje nam nove podatke, s kojima nam još dokazuje, da je paška isprava autentična.

S. Antoljak u radu »Kako i kada je došlo do jednog umetka u Rogerijevoj Carmen miserabile« donosi niz dokumenata na temelju kojih na kraju izvodi zaključak, da je cijeli pasus o dolasku Bele u Ugarsku u pratnji Ivanovaca i Frankapana bio umetnut u XV. stoljeću. Na kraju pisac spominje, da bi trebalo i neke druge djelove Rogerijeve »Carmen« podvrći kritici.

L. Katić u opširnom radu »Solinski mlinovi u prošlosti« govori posebice o mlinovima iz doba narodnih vladara. Pisac ističe ekonomski značaj, koji su imali ti mlinovi za Split i okolicu Solina. Donosi razne isprave, iz kojih se može vidjeti tko je mogao biti vlasnik ili zakupac mlinova, zatim kakove su bile dače, koje su bile određene. »Uz mlinove u mlinicama« kaže pisac »redovito je na kraju zgrade bila stupa, gdje se je domaće sukno stupalo.« Stupe se nisu sačuvala, ali se njihovo postojanje može razabrati iz dokumenata.

S. Gunjača na kraju časopisa pod naslovom »Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas«, nastavlja sa svojom muzejskom kronikom iz prvog sveska. On govori o problemu smještaja muzejske zgrade, te daje kraća obavještenja i rezultate o svim arheološkim iskapanjima Muzeja hrvatskih starina.

Slavenka Ercegović

O SMRTI KRALJA ZVONIMIRA

U 288 knjizi Rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, objavio je 1952. g. Stipe Gunjača veoma opširan rad pod naslovom »Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kapitulu kod Knina«, koji je zaslužio po svom značaju i opsegu, da bude objavljen kao posebna knjiga. Pisac donosi povijesne dokumente o nasilnoj smrti kralja Zvonimira kod »Pet crkava«, te i o njego-

vom grobu. Prvo raspravlja o vijestima iz »Historia Salonitanorum Pontificum« (HSP), izvoru koji se do sada nije uzimao kao glavni, jer su ga pojedini historičari, kao na pr. Rački i Šišić smatrali prijepisom iz XVI. stoljeća. Sva su istraživanja o lokalitetu »Pet crkava« bazirali na vijestima u dodatku hrvatske redakcije Ljetopisa Popa Dukljanina (DHRLJPD); međutim vijest o Zvonimirovoj smrti u DHRLJPD u stvari je samo prerada vijesti iz HSP. Uz ova dva izvora donosi pisac kroniku franjevca I. Tomašića, koja, uz ostalo, sadrži i podatak o grobu kralja Zvonimira, te još neke druge kronike.

Zatim Gunjača objavljuje arheološku argumentaciju, koja je najvažnija potvrda vijesti iz HSP. Vrlo pregledno su prikazana istraživanja, koja su vršena u zadnje vrijeme, a pored toga i prijašnja nastojanja i poteškoće oko ubiciranja samog lokaliteta — Pet crkava. Četiri crkve arheološki fiksirane kao i ona peta, za koju se zna gdje je postojala, predstavljaju lokalitet — Pet crkava — danas Biskupija kod Knina; tamo se je 1088. g. (po Baradi) narod odupro kralju Zvonimiru i ubio ga. Zasluga je pisca, da se je riješio ovime jedan zakučast problem hrvatske historije, o načinu i mjestu smrti kralja Zvonimira, a o tome su bila podvojena mišljenja. Gunjača je revidirao sve pisane dokumente i pružio arheološkom metodom narodnoj historiji novu dokumentaciju, te time riješio ovo pitanje, koje se samim pisanim dokumentima nije moglo raščistiti. Gunjačino nastojanje predstavlja dragocjen putokaz o mogućnostima potpunijavanja narodne historije pomoću ranosrednjovjekovne arheologije.

Slavenka Ercegović

CVITO FISKOVIĆ: »DUBROVAČKI ZLATARI OD XIII. DO XVII. STOLJEĆA«

(Posebni otisak iz »Starohrvatske prosvjete« god. 1949.)

Ističući umjetničku vrijednost zlatarskog obrta u Dalmaciji od najranijih vremena, Fisković daje u uvodnom dijelu svoje radnje kratak pregled njegova razvoja kroz stoljeća.

Kao gradovi s razvijenim zlatarskim obrtom ističu se Zadar, Trogir, Hvar, a najviše Dubrovnik. Značajno je, da su zlatarski umjetnici, koji se spomi-

nju u srednjovjekovnim dokumentima, velikom većinom bili iz naših krajeva i da imaju čisto narodna imena. U XIV. i XV. stoljeću zlatarski obrt doživljuje svoj cvat, te u to vrijeme domaće radionice potpuno namiruju potrebe i nema potrebe za uvoz zlatarskih umjetnina iz tuđine. Postoji zabilješka, da su u prvom desetljeću XVI. stoljeća u samom Dubrovniku djelovala 43 zlatara. Kroz nekoliko stoljeća oni rade za državne ustanove, crkve, domaće i strane privatnike, i to nakit, pribor za jelo, posude, liturgijske crkvene predmete i moćnike u romaničkom, renesansnom, baroknom, no najviše u gotičkom stilu.

Jedan od istraživača ove grane umjetnosti Josip Gelcich nastojao je najvrednija djela pripisati isključivo stranim majstorima. Dokazano je, da su kasnorenesansni krčag i posuda za umivanje zaista pripadali stranoj izradi, ali je Gelcich potpuno nijekao mogućnost, po kojoj bi ostali značajniji radovi mogli biti izvedeni u Dubrovniku. — Fisković negira tvrdnju J. Gelicaha, da gotovo svi ovi predmeti nose mletački žig, jer se — pregledavši riznice — uvjerio, da tek oni iz baroknog doba XVII. i XVIII. stoljeća imaju taj žig. Od XIV. do XVI. stoljeća — u doba izvanrednog cvata Republike — lokalni se zlatarski obrt razvio do kulminacije. Tek nakon osiromašenja grada bio je moguć import iz Venecije.

Radovi domaćih majstora stoje doduše pod stranim utjecajima, što još uvijek nije dokaz, da ta djela nisu vrijedna; poznato je, da se ni mletački majstori nisu mogli osloboditi bizantskoga utjecaja, a u XV. i XVI. stoljeću francuskog i njemačkog, kao i to, da su u Veneciji koji puta radili i stranci. Unatoč svim tim okolnostima nitko ne će pokušati negirati umjetničku vrijednost, ili negirati značenje radionica.

Domaći radovi stilski ne zaostaju za talijanskim radionicama — obilje zlata i srebra uvjetovalo je nagli razvitak. U XIII. stoljeću obnovljeni su rudnici u Bosni i Srbiji. To je vrijeme, kad su u ostaloj Evropi zlatari zamijenili mjed srebrom. Oni su i u Dubrovniku imali osobite povlastice. Osim svega bili su oslobođeni nameta, a ta nam činjenica potvrđuje, koliko su Dubrovčani cijenili ovu granu svoje trgovine. Godine 1306. osnovana je zlatarska bratovština sa statutom i pravilima, koja su se od XIV.

do XVII. stoljeća stalno upotpunjavala. Godine 1386. vladinom su odredbom sagrađene zlatarske radionice, u kojima su se i izrađivali i prodavale rukotvorine; one su sve bile u istoj ulici, kao što je to bilo i u Zadru i u Veneciji. Učinjeno je to zbog boljeg uvida u njihov rad. Uz ovu je ulicu zbog sličnosti bila vezana i kovnica novca rada. Republika je kontrolirala rad i odredila vrsnoću srebra. — Tokom vremena država je pečatila svaki izrađeni predmet. Žig je nosio glavu sv. Vlaha (bulla Ragusina ili bulla sancti Blasii). U tom su se razdoblju zlatari Dubrovnika prilično obogatili, a država se brinula o tome, da svaki zlatar u radionicu primi na stanovit broj godina pomoćnika (šegrta), da izuči zanat. Nakon završetka nauka dobivao je izučeni pomoćnik potreban alat. Tako je bilo zajamčeno i dalje razvijanje zlatarstva. Zlatari su postali ugledni građani Republike. To nam dokazuje i put Marina Stjepanova u Zadar god. 1363. On je tamo bio poslan, da izvida dolazak ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika (tada vrhovnog gospodara Dubrovnika) i da o tome obavijesti vladu. Nikola Pribisalić (Fornar) bio je god. 1463. poslan s 1000 dukata i porukama ugarskom kralju Matiji Korvinu (1466. u Budim).

Zlatari su uglavnom bili pučani, ali ih je bilo i plemenita roda (Niko Saraka). U dominikanskoj crkvi nađena je ploča s grbom, u kojemu je urezan čekić i nakovanj, dakle zlatarski znaci.

Već je bilo govora o tome, tko su bili naručitelji srebrnih i zlatnih (pozlaćenih) predmeta. Za državu su zlatari kovali novac i razne predmete za knežev dvor; za crkvu moćnike i liturgijski pribor; za privatnike najčešće ukrasne predmete. Vrijedno je spomenuti naručbu iz 1397., koju izrađuje Utješen Klapčić — 16 pari naušnica slavenskog tipa (cerzellorum sclavorum), što znači, da su se naušnice građana razlikovale od naušnica, koje su pripadale narodnoj nošnji, a bile su okrugle (cerzelli sclavonici rotundi). To je tip starih ranosrednjovjekovnih hrvatskih naušnica iz IX. do XI. stoljeća. — Izrađivali su se osim toga ukrasni pojasi (slavenski srebrni pojasi u XIII. stoljeću i bosanski u XV. stoljeću).

I zlatni vez na tkaninama i na crkvenom ruhu bio je izvođen naročito vješto. Mnogi su radovi te vrsti propali prilikom potresa u XVII. stoljeću. Tokom XVII. stoljeća bio je po-

znat »point de Raguse« ili »dubrovački punat« — vez i čipke — rad žena iz Dubrovnika, koji se izvezio u Francusku.

Jugoslavenska akademija u Zagrebu posjeduje nekoliko predmeta zlatarskog obrta s dubrovačkim žigom. Tako na pr. zdjelicu od srebra s reljefnim prikazom lova, stilski srodnu dvjema srebrnim zdjelicama iz manastira Savine, koje su također dubrovački rad, a ujedno i paralela rukama izrađenim zdjelicama iz riznice dubrovačkog franjevačkog samostana. Zdjelice su služile za slatkiše, ali su kasnije upotrebljavane i u druge svrhe. One iz Savine za sakupljanje novca, a ona iz Akademije služila je nevjesti kod svadbe. Nastale su krajem XV. stoljeća i početkom XVI. stoljeća, stilski vezane uz mletačke proizvode.

Kako su mnogi predmeti toga obrta izgubljeni, velik je dobitak, što je autor u Korčuli, u kaptolskoj knjižnici, našao bilježnicu sa sakupljenim nacrtima klesarskih radova: grbova, peći i arhitektonskih ukrasa. Najvredniji su među njima nacrti renesansnih krčaga među nacrtima renesansnih i baroknih ukrasa. Pošto su mnogi bušeni iglicom, pisac pretpostavlja, da su ih upotrebljavali zlatari za prijenos na predmet. Korčula je u zlatarstvu bila vezana uz Dubrovnik, pa je vjerojatno, da su se slični nacrti upotrebljavali i u Dubrovniku.

Za crkve su dubrovački zlatari izvodili srebrne likove svetaca. U crkvi sv. Vlaha u Dubrovniku sačuvan je kasnogotički kip iz sredine XV. stoljeća.

Lijepo je djelo pala na glavnom oltaru stolne crkve, koja je također rad domaćih majstora. Dubrovčanin Ivan Progonović izradio je po narudžbi korčulanskog bratstva pozlaćeni kalež s tanjurićem i križ, koji stoji navrh barjaka bratimske crkve Svih Svetih. Križ je ukrašen reljefom — raspeti Krist, likovi Marije i Ivana — na dnu kleči 9 bratima. Djelo je kasnogotički rad. — Osim ovoga sačuvani su još mnogi slični križevi domaćih majstora.

Autor nabraja nadalje velik broj domaćih majstora i — služeći se arhivskim dokumentima — dokazuje njihovu svestranu djelatnost.

Osim domaćih rade u Dubrovniku strani majstori, iz Venecije: majstor Petar, iz Firence: Nikola Firentinac i Frano iz Bergama (1417.), iz Bologne: Bartul Baptiste, u XIV. stoljeću radi Guglielmo — majstor sa sjevera, iz

Basela Švicarac Ivan (Johannes de Baxiles, Teutonicus ili Tedesco). S gradom Bruggesom imali su Dubrovčani trgovačke veze, pa je iz tog grada stigao u Dubrovnik i majstor Rambot Vachter.

Jednako kao što su strani majstori dolazili u Dubrovnik, tako su i naši zlatari odlazili u strani svijet i tamo se istaknuli. Već u XIII. stoljeću kleše Dubrovčanin Šimun portale u Montesanangelu. Iz podataka se saznaje i to, da u XV. stoljeću rade u Veneciji Pasko Pribešin i Nikola Dabišinović, u XVI. stoljeću Petar, svi iz Dubrovnika. Isto je tako Giorgio di Alegretto (Radosalić ili Radovanović) izradio po nacrtima majstora Cosima Ture čitav ormar srebrnine prigodom vjenčanja ferarskog vojvode Ercola I. d'Este s Eleonorom Aragonskom 1473. (1494. nalazi se Radosalić u Dubrovniku).

Svjetski je poznato ime medaljera zlatara Pavla Dubrovčanina (Paulus Ragusio). Naročito su mu značajne medalje za napuljskog kralja Alfonsa V. Aragonskog i jedna za njegova maršala Federika Montea, ferarskog i urbinskog grofa. Taj je zlatar rođen g. 1420., a javlja se kao pomoćnik toskanskog kipara Donatella. Važno je, da on 1447. radi na reljefnoj brončanoj pali oltara padovanske bazilike (Paolo d'Antonio da Ragusa. Godine 1450. živi u Dubrovniku, gdje popravlja knežev dvor. Postoji i mogućnost, da je on izveo renesansni reljef na podnožju luka glavnih dvorskih vrata, i to s obzirom na to, što taj reljef odaje medaljersko-zlatarski način obrade i utjecaj Donatellove škole. Vjerojatno je i to, da su njegov rad i mince iz Dubrovnika, koje je — prema dokumentima — izradio neki Pavao Antojević, a to se ime javlja i u isplatinim arcima Donatellovim. Pavko je — kako u nekim ispravama piše — bio pozvan u Carigrad na dvor sultana Muhameda II. Što je tamo izradio, nije poznato, ostala je samo zabilješka nekog turskog pisca o njegovu boravku na dvoru u Turskoj.

Bogato razgranata djelatnost dubrovačkih zlatara prekinuta je nažalost prodiranjem Turaka. U prvom je redu nestalo plemenitih kovina iz srpskih i bosanskih rudnika, koji su pali pod vlast osvajača. Dubrovnik je počeo propadati, a s njime i trgovina i umjetni obrt. To je vrijeme, kad Venecija — zahvaljujući boljim historijskim uvjetima — razvija svoj umjetni obrt te ga

izvozi u susjedne gradove, pa tako i u Dalmaciju.

Cvito Fisković završava rad obaranjem tvrdnji talijanskog historičara umjetnosti Cecchellija, koji kaže: »Tko pođe u Dalmaciju i kao pisac pregleda riznice Nina, Dubrovnika i Kopra, potpuno će se uvjeriti, da je Dalmacija bila jako središte te (zlatarske) proizvodnje. U njoj su sudjelovali ljudi različitih narodnosti, osobito Talijani, Nijemci i poneki Slaveni«.

Fisković upućuje na to, da bi se arhivi u Dalmaciji morali temeljito istražiti, kako bi se još većim brojem argumenata posve oborila ta tvrdnja. Hrvati su dokazali, naročito u zlatarstvu, da su već u ranom srednjem vijeku bili sposobni postići velike rezultate.

Darka Rukljač

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA Sarajevo, 1946—1952.

Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu počeo je izlaziti 1888. i do danas neprekidno nastavlja svoje izlaženje. Ma da nije bilo zastoja u izdavanju, ipak treba naglasiti, da se karakter ovog našeg važnog časopisa u pojedinim društvenim i vremenskim periodima znatno mijenjao. Glasnik je pokrenut za vrijeme vladavine Austrougarske monarhije u Bosni i Hercegovini i tada je sadržavao različite članke iz gotovo svih oblasti društvenih i prirodnih nauka. U časopisu pored nekoliko stručnih radnika, uglavnom stranaca, surađuje i mnogo amatera iz cijele Bosne i Hercegovine. Zbog stanja arheološke nauke u to vrijeme, njihov se cijeli rad ustvari svodi na opisivanje iskopanog materijala, koji se u većini slučajeva naučno ne obrađuje. Za vrijeme bivše Jugoslavije »Glasnik« i dalje izlazi, ali sada zbog smanjenih mogućnosti terenskih istraživanja i nedovoljnog razumijevanja u pogledu financiranja, časopis ima mnogo manji opseg i ograničuje se uglavnom na kraće članke iz različitih područja društvenih i prirodnih nauka. Poslije Oslobođenja počinje međutim jedan novi datum u historiji rada ovog časopisa. Kako su se mogućnosti izdavanja raznih stručnih časopisa jako povećale, tako se i »Glasnik« konačno mogao ograničiti na štampanje radova iz onih područja, koja su u Zemaljskom muzeju najviše zastupana. — Tako sada »Glasnik« uglavnom štampa arheološke, etnografske i nešto

historijskih radova. Arheoloških radova ima najviše, te je tako Glasnik jedan od najvrednijih i najboljih časopisa u zemlji.

Ovdje ću ukratko prikazati arheološke radove iz »Glasnika« nove serije od 1946.—1952.

U »Glasniku« za 1946. izašao je slijedeći arheološki rad:

Josip Korošec: *Pećina Hrustovača, novi lokalitet slavonske kulture.*

U ovom radu Korošec obrađuje interesantan materijal, koji je iskopan u pećini Hrustovači god. 1938., ali do g. 1946. nije naučno obrađen. Poslije pregleda tipova posuda i dužeg zadržavanja na opisivanju ornamentike, pisac se najviše zadržava na problemu odnosa Hrustovače prema slavonskoj kulturi, zatim isto tako tretira i važan odnos prema gradinskoj kulturi. — Na osnovu svega izloženog pisac zaključuje, da nalazi iz Hrustovače pripadaju slavonskoj kulturi, premda smatra, da se zasa sada ne može bliže odrediti, kojem se baš periodu slavonske kulture ovaj lokalitet može pripisati.

U »Glasniku« za 1947. izašli su slijedeći arheološki radovi:

Milutin Garašanin: *Položaj Butmira prema preistoriskim nalazištima u Srbiji.*

Pisac na osnovu stanovitih sličnosti u keramici i plastici Vinče i Butmira zaključuje, da su u mlađe kamenito doba ove dvije kulture mogle biti u bližem dodiru. Pisac smatra, da naselje u Butmiru pripada periodu vinčansko-pločničke faze, t. j. periodu, koji u Vinči počinje na dubini oko 6,5 m.

Dimitrije Sergejevski: *Arheološki nalazi u Sarajevu i okolici.*

Ovdje su po riječima pisca opisani svi nalazi iz antknog doba i nešto iz srednjeg vijeka s teritorija grada Sarajeva i okoline. Među najvažnijim nalazima iz antknog doba pisac spominje odlomke rimskih tegula sa žigovima, mozaični pod rimske zgrade, sarkofage i grobove i četiri rimska kapitela iz IV. st. n. e. Od srednjovjekovnih nalaza pisac ističe dva kamena sarkofaga, staklenu čašu iz sarkofaga br. II., dva lijepa romanička kapitela iz Sarajeva i t. d.

U *Glasniku* za 1948. izašli su slijedeći arheološki radovi:

Alojz Benac: *Završna istraživanja u pećini Hrustovači.*

Benac je nastavio rad u Hrustovači, koji je započeo M. Mandić 1938. god. Rezultati iskopavanja dati su dosta opširno u ovom radu. Modernim načinom iskopavanja A. Benac je uspio, da jasno odvoji nekoliko kulturnih slojeva. Zatim dalje daje opširan pregled keramike iz svih slojeva kao i pregled ostalog iskopanog materijala. U zaključku autor kaže, da je pećina Hrustovača bila nastanjena kroz dugi niz godina vrlo vjerojatno samo kao sezonsko sklonište. Po oblicima i ornamentici keramike ovo nalazište pripada slavonskoj kulturi, upravo ima najbliže analogije sa slavonskim nalazištima Vučedol, Sarvaš, Zok i drugi. Što se tiče tehnike ornamenata i motiva, pisac napominje, da se mogu naći izvjesne veze sa zapadnim megalitskim kulturama, a naročito s kulturom zvonastih pehara južne i centralne Evrope. Detaljna analiza omogućuje piscu i datiranje ovog naselja. On zaključuje, da na ovom lokalitetu život počinje početkom brončanog doba.

Dimitrije Sergejevski: *Rimska cesta na Nevesinjskom polju*

Pisac je u ovom radu donio izvještaj o svom istraživanju antiknih ostataka u Nevesinjskom polju. On nam daje opširan izvještaj o istraživanju ne samo ceste, nego i ostalih ostataka rimske materijalne kulture, te uz opis ceste i pretpostavku, kuda bi sve ona mogla proći, navodi i nekoliko važnijih rimskih lokaliteta.

Dimitrije Sergejevski: *Novo akvizicije odeljenja klasične arheologije Zemaljskog muzeja*

U ovom su radu opisane sve akvizicije, koje su u toku triju godina dospjele u Zemaljski muzej. Pisac je dao njihovu opširnu analizu, a ja ovdje ukratko navodim samo najvažnije. Ističe se naročito interesantan rimski nadgrobni spomenik od bijela mramora iz prijelaza od I. na II. st. n. e., koji je nađen u Stocu. Prema natpisu, koji je relativno čitak, pisac zaključuje, da se ovdje radi o jednoj tek romaniziranoj ilirskoj porodici. Izvanredno je zanimljiva i rimska urna slična onima, koje su nađene na japodskom teritoriju kod Bihaća. Zatim treba spomenuti »tračkog konjanika« u medaljonu, nađenog u